

Pedagogika fanining rivojlanishida Sharq allomalarining qo‘shgan ulkan hissasi

Bazarova Gulchehra Sadilloevna
Osiyo xalqaro Universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada pedagogika fanining shakllknishi tarixi va zamonaviy ta’lim tizimida sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari hamda ma’naviy merosining o‘rni beqiesligi, ajdodlar g‘oyasini takomillashtirish evaziga ta’limni yuksak bosqichga ko‘tarish haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, fanning rivojlanishi, ta’lim-tarbiya, sharq mutafakkirlarining qarashlari, ma’naviy meros, ajdodlar g‘oyasi.

Kurrai zaminda inson deb atalmish buyuk mavjudot paydo bo‘libdiki, u ta’lim tarbiya bilan shug‘ullanib keladi, kamolotga intiladi. Yoshi ulug‘lar o‘sib kelayotgan yosh avlodga o‘zlarining hayotiy tajribalarini, odamiylik fazilatlarini, egallagan bilimlari, ko‘nikma va malakalarini singdirishga harakat qilishadi. Bu vazifalar turli usullarda va turlicha hal etilgan bo‘lib, ularning natijasi sifatida, pedagogika fanining dastlabki ta’limotlari tashkil topgan. Insonlarning tafakkuri, bilimi ularning ijtimoiy tajribalarida aks etgan. Tarixshunos olimlarning ta’kidlashlaricha, minglab yillar oldin kishilar etuk onglik asosida madaniy meros namunalarini qoldirib ketishgan. Ammo ularda keltirilgan ta’lim-tarbiyaning mazmuni va mohiyati, qanday amalga oshirilganligi mukammal tarzda bizgacha etib kelmagan. Ayniqsa ko‘hna sharq mamlakatlari Xitoy, Hindiston, Markaziy Osiyo, Arabiston, Eron, Turkiya va boshqa o‘lkalarda juda mukammal ta’lim tarbiya tizimi mavjud bo‘lganligi madaniy-me’moriy yodgorlikda turli sa’nat va muxandislik inshootlarida uchratish mumkin.

Turli manbalar va mualliflarning ta’riflaridan pedagogikaga “Jamiyatning barcha a’zolarini ijtimoiy ehtiyojga mos holda tarbiyalash, shaxs sifatida shakllantirish, zamonaviy bilim ko‘nikma va malakalar berishning uslublarini va mazmun mohiyatini o‘rganuvchi fandır” - deya tarif berish maqsadga muvofiq.

Pedagogika fanining taraqqiyotida Sharq uyg‘onish davri allomalarining qo‘shgan hissaları beqies bo‘lgan. Yurtboshimiz SH.M.Mirziyoevning «Diyorimizdan etishib chiqqan atoqli allomalar, algebra fani va algoritm tushunchasiga asos solgan Al-Xorazmiy, mineralogiya fanining tamal toshini qo‘ygan Al-Beruniy, dunyoda Avitsenna nomi bilan tanilgan mashhur tibbiyot olimi Ibn Sino, bir ming o‘n sakkizta yulduzning koordinatlarini va harakatini aniq belgilab bergan buyuk astronom Mirzo Ulug‘bek, Nil daryosining sathini o‘lchovchi noyob uskuna yaratgan alloma Ahmad Farg‘oniy kabi ulug‘ ajdodlarimiz o‘zlarining bebaho asarlari, ilmiy va ijodiy kashfiyotlari bilan O‘rta asrlardagi birinchi va ikkinchi Sharq renessansi rivojiga ulkan hissa qo‘shganlar» degan gaplari fikrimizning yaqqol dalilidir²⁴.

²⁴ Мирзиёев.Ш.М. Кичик ёшдаги болаларни тарбиялаш ва таълим бериш бўйича иккинчи бутунжаҳон конференцияси очилиш маросимидаги нутқи. 2022.15.11.

Sharq mutafakkirlaridan Muso Al-Xorazmiy, Axmad Al-Fargʻoniy, Axmad-Yugnakiy, Imom Al-Buxoriy, Iso At-Termiziy, Abu Nasr Forobiy va boshqalar oʻzlarining buyuk ilmiy kashfiyatlari bilan birga pedagogikaning turli muammolarini ishlab chiqdilar.

Maʼmun akademiyasiga asos solgan, “Baytul hikma”da ilmiy ishlarni boshqargan **Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy** algebra faniga asos soldi, ilmiy maʼlumot va traktatlarni bayon etishning aniq qoidalarini ishlab chiqdi, u astronomiya, geografiya va iqlim nazariyasi boʻyicha koʻplab ilmiy asarlar muallifidir. Allomaning dunyo ilm-fani rivojida xizmatlari umumeʼtirof etilgan boʻlib, SHarq olimlari orasida faqat uning nomi va asarlari “algoritm” va “algebra” kabi zamonaviy ilmiy atamalarda abadiylashtirildi”.

Jahon ilm-maʼrifatining buyuk namoyandasi Abu Abdulloh Muxammad ibn Muso al-Xorazmiy matematika fani sohasida yangilik yaratgan nazariyotchi va pedagog uslubiyatchi olim sifatida «Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr val muqobala» («Al-jabr muqobala hisobi haqida qisqacha kitob») asarida matematika fanida abstraksiya (mavhumiylik) tushunchasini kengaytirdi. Induksiya yoʻli bilan umumiy yechish usullarini hal etdi, deduksiya yoʻli bilan umumiy usullar yordamida turli xususiy masalalarni yechdi.

Buyuk mutafakkir Muxammad Muso al-Xorazmiy bilimlarni egallashda koʻrgazmali vositalardan foydalanish, taʼlimda mantiqiy tafakkur, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish, savol-javob, bahs-munozara kabi taʼlim usullaridan keng foydalangan holda talabalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularda olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish malaka va koʻnikmalarini tarkib toptirish toʻgʻrisida toʻxtalib: «... sezgi orqali bilish, bu qisman bilish boʻlsa, mantiqiy bayon, aqliy bilish esa xaqiqiy bilishning muhim tomonini bayon etadi. ... insonning xulq-atvori, hatti-harakati mantiqiy fikrlashga asoslangandagina mukammal shakllanishi mumkin»²⁵, deydi.

Vatandoshimiz Axmad Al-Fargʻoniy arab tilidagi ilmiy atamashunoslikka doir ishlarni, xususan, falakiyot, riyoziyot va jugʻrofiyaga oid atamalarni belgilab chiqishdek maxsus ilmiy ishlarni amalga oshirishda Ahmad al-Fargʻoniyning xizmati katta. Bulardan tashqari, u ayrim astronomik asboblarni ixtiro etish, falakiyotshunoslikka doir arab tilidagi boshlangʻich bilimlarni belgilash va tartibga solish ishlariga ham muhim hissa qoʻshdi.

Oʻz davridagi aniq fanlarning deyarli barcha sohalarida tadqiqotlar olib borib, yuzga yaqin asar yaratgan al-Fargʻoniyning faqat sakkizta asari bizgacha etib kelganligi maʼlum. Al-Fargʻoniyning buyuk xizmatlaridan biri shundaki, u oʻzining "Yulduzlar ilmi usuli kitobi" asarida I asrda yashab oʻtgan mashhur Klavdiy Ptolemeyning falakiyot sohasida asosiy qomus hisoblangan "Almagast" asaridagi talay xatolarni aniqlab, toʻgʻrilab bergan.

Islomshunos olim **Ahmad Yugnakiy** diniy bilimlarni puxta egallab, oʻsha davrning yetuk allomalaridan biriga aylangan. U salohiyatli shoir va axloq muallimidir. Adibdan bizgacha yetib kelgan yagona yaxlit asar “Hibat ul-haqoyiq” (“Haqiqatlar tuhfası”) dostoni boʻlib, 484 misradan iborat. Ushbu doston turkiy elatlarga islomiy odob qoidalari, maʼnaviy-axloqiy kamolot sirlaridan taʼlim berishga moʻljallangan. Buni undagi bob sarlavhalaridan ham anglash mumkin. Birinchi bob – “Ilm manfaati va jaholatning zarari haqida” deb atalib, unda Paygʻambarimiz s.a.v ning “Ilm Chin eli (yaʼni Xitoy)da

²⁵ Баходиров Р. Шарк мутаффакири. Абу Абдуллох ал-Хоразмий ва илмлар таснифи. - Т.: «Ўзбекистон», 1995. -71-6.

bo'lsa ham, o'rganing!" degan hadislar arab tilida keltirilgan va ushbu fikr turkiy to'rtliklar shaklida sharhlangan. "Saodat yo'li bilim bilan bilinadi", deydi adib. U bilim egasi bo'lgan ayol kishini erlar qatorida ko'radi, bilimsiz erkakni esa ayoldan ham zaif biladi. Ahmad Yugnakiy bilimsizlikni qoralab yana Rasululloh alayhissalom hadislariga murojaat etadi: "Tangri hech qachon johillarni aziz qilgan emas". Ilm qadriga faqat ma'rifatli odam yetadi, nodonga esa nasihat befoydadir. Adibning fikricha, bilim tuganmas boylikdir, u faqir kishini boy etadi, ilm ahlini esa arab ham, ajam ham olqishlaydi ²⁶.

Yirik olim Imom Buxoriy o'zining axloqi bilan bizga namuna bo'lgan inson. Go'zal namunaligi, muruvvatligi, diyonatligi, saxovatligi bilan boshqalardan tamomila farq qilgan sha[. Shuningdek, alloma juda o'tkir zehn egasi va yodlash qobiliyatlari kuchli bo'lgan, ilm-ma'rifatga bo'lgan kuchli ishtiyoqi bilan tanilgan.

Buxoriy hazratlarining cheksiz ilmga bo'lgan muhabbati barchani hayratda qoldiradi. Hadis ilmiga bo'lgan intilish, ularning to'plashga qaratilgan yuksak e'tibor bu kabi din ilmining inson ruhi va qalbini poklovchi ekanini va ilmga bo'lgan qat'iyatligini ko'rsatib beradi. Og'ir va mashaqqatli yillarni bosib o'tsada, biz avlodlarga o'zlarining boy merosini qoldirgan. Bu nodir meros bo'lgan asarlarning soni 20tadan ortiqdir. Ulardan eng sahih hadislar jamlangani "Sahih ul-Buxoriydir. Shuningdek, "At-tarix al-avsat", "At-tarix as-sag'ir", "Al-adab al-mubrad", "Barr ul-volidayn" kabi qimmatli asarlar yozganlar. "Sahih ul-Buxoriy"ning ajralib turadigan xislati shundan iboratki, hadis ilmining gultoji bo'lmish imom Buxoriy roviylarga va sanalarga alohida e'tibor qaratib, ularning ishonchli bo'lganlarini ajratib, alohida kitob shaklda keltirganlar. Bu asar o'z ichiga takrorlanadigan hadislar, bular 7275tani, takrorlanmaydigan holda esa 4 000 ta hadisni oladi ²⁷.

Buyuk xadishunos olim Iso At-Termiziy yoshligidan turli ilmlarni egallashga zo'r qiziqish bilan intilgan. Bolaligidan o'ta ziyakligi, yodlash qobiliyatining kuchliligi, noyob qobiliyati bilan o'z tengqurlaridan ajralib turgan at-Termiziy diniy va dunyoviy fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini alohida qiziqish bilan egallab, bu boradagi o'z bilimlarini muttasil oshirish uchun ko'pgina SHarq mamlakatlarida safarda bo'lgan.

Termiziy ilmiy- ijodiy ish, shogirdlar tayyorlash bilan mashg'ul bo'lgan va yirik muhaddis, imom sifatida mashhurlikka erishgan.

At-Termiziy qalamiga mansub asarlarning aksariyati bizgacha yetib kelgan. "Al-Jomi' as-sahih" ("Ishonarli to'plam"), "Ash-Shamoil an-nabaviya" yoki "Ash-Shamoil an-nabiy sallolohu alayhi va sallam" ("Payg'ambar alayhissalomning shakl va sifatleri"), "al-Ilal fil-hadis" ("Hadislardagi illatlar"), "Risola fil-xilof val-jadal" ("Hadislardagi ixtilof va bahslar haqida risola"), "at-Ta'rix" ("Tarix"), "Kitob uz-zuhd" ("Zohidlik kitobi"), "Kitob ul-asmo val-kuno" ("Ismlar va kunyalar kitobi") kabi asarlar shular jumlasiga kiradi. Termiziyning asarlari ichida eng mashhuri, shubhasiz, "Al-Jomi' as-sahih" bo'lib, 6 ta ishonchli hadislar to'plamidan biridir²⁸.

Vatandoshimiz Abu Iso Muhammad at-Termiziy bizga boy va katta ilmiy meros qoldirdi. U Xuroson va Movarounnahrda ilk tasavvuf ta'limotchisi, huquqshunoslik,

²⁶

²⁷ Хошимов К., Нишонова С., Иномова М., Хасанов Р. Педагогика тарихи. - Т.: «Укитувчи», 1996. -79-826

²⁸ <https://www.ziyouz.com/> Ат-Термизий .”Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ”

tabiatshunoslik, tabobat, ilmu nujum, tilshunoslik, axloq va boshqa ko‘plab qomusiy ilm sohalarida asarlar yaratgan allomadir.

Abu Nasr Forobiy – jahon madaniyatiga katta hissa qo‘shgan Markaziy osiyolik mashhur faylasuf, qomusiy olim. O‘rta asrning bir qancha ilmiy yutuqlari, umuman YAqin va O‘rta SHarq mamlakatlarida taraqqiyparvar ijtimoiy-falsafiy tafakkur rivoji uning nomi bilan bog‘liq.

Mashxur yunon faylasufi Arastudan keyin SHarkda o‘z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan «SHarq Arastusi» yoki «Al-muallim as-soniy» («Ikkinchi muallim») nomlariga sazovor bo‘lgan Abu Nasr al-Forobiyning pedagogik qarashlarga ko‘ra ta‘lim texnologiyasining bosh g‘oyasi ta‘lim-tarbiyaning maqsadi xamda o‘qitishning vosita va usullariga borib taqaladi. Uning fikricha, «Ta‘lim degan so‘z xalqlar va shaharliklar o‘rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o‘rtasidagi tug‘ma fazilat va amaliy kasb-xunar fazilatlarini birlashtirish, degan so‘zdir. Ta‘lim fakat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan, ya‘ni shu xalk, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo‘lgan ish-xarakat, kasb-xunarga berilgan bo‘lishi, o‘rganishidir²⁹.

Demak, Forobiyning ta‘limda barcha fanlarning nazariy asoslari o‘rganilsa, tarbiyada ma‘naviy-axloqiy koidalar, odob me‘yorlari o‘rganiladi, kasb-xunarga oid malakalar xosil kilinishi asoslab beriladi. Uning fikricha bu muxim vazifa tajribali ustoz-tarbiyachilar tomonidan ta‘lim-tarbiyaning turli usullari yordamida amalga oshiriladi. Forobiy o‘kitishning eng oson va kulay vosita xamda usullarini aniq ko‘rsatib bergan.

YUkoridagi aytilgan fikrlardan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, SHarkning buyuk allomalari uz asarlarida va pedagogik faoli-yatlarida talabaning akliy faolligini ta‘minlaydigan, ta‘lim-tarbiya jarayoni samaradorligini kafolatlaydigan dunyoviy bilimlarni ukitish uslublarining yangicha shakllarini yaratish va ta‘lim-tarbiya amaliyotida qo‘llash lozim degan g‘oyani ilgari surishgan. SHuningdek, mutafakkirlar va ma‘rifatparvar pedagoglar tomonidan yaratilgan pedagogik asarlarda xamda darsliklarda maktab va madrasalarda foydalanilib kelingan savol-javob usuli asosida talabalarda akliy faollik, ziyorlik, xozirjavoblik sifatlari xamda ravon nutqni shakllantirish lozimligini ta‘kidlashgan. Bundan ko‘rinib turibdiki ajdodlarimizdan meros bo‘lgan bu g‘oya, o‘zimizga G‘arbdan bizga pedagogik texnologiya shaklida kaytib kelgan degan xulosa kelib chikadi. Bu borada yakin o‘tmishimizga nazar tashlasak, ko‘p narsa ravshan bo‘lib, bir qator tushunmovchiliklar oydinlashadi.

SHark mutafakkirlari xulosalarining o‘ziga xosligi shundaki, ular ilgari surgan pedagogik g‘oyalar bevosita o‘rganilayotgan pedagogika fani manбайдan ajratilmagan.

Komil insonga ta‘lim – tarbiya berish va rivojlantirish xaqidagi o‘ziga xos yangi pedagogik g‘oyalarning maksadi mana shu xislatlarni shakllantirishdan iborat.

YUkorida kursatilgan shaxsiy xislatlarni shakllantirish ukuv-tarbiya ishlarining asosiy vazifasi xisoblanadi. Ana shu ma‘noda pedagogik jarayonda yagona maksadga - umuminsoniy xislatlarni shakllantirishga karatiladi. Pedagogik maksadlarga kandy vositalar bilan, kandy ketma-ketlik va kaysi ma‘noda erishishga bog‘lik. Har bir xalk va elatning o‘z udumi, odati, turmush tarzi bor. SHuningdek boy madaniy va ma‘naviy merosi

²⁹ Хошимов К., Нишонова С., Иномова М., Хасанов Р. Педагогика тарихи. - Т.: «Укитувчи», 1996. -79-82б

mavjudki bular pedagogika fanining rivojlanishida albatta o‘zining ulkan hissasini qo‘shib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev SH.M. Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo‘yicha ikkinchi butunjaxon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqi. 2022.15.11.
2. Baxodirov R. SHark mutaffakiri. Abu Abdullox al-Xorazmiy va ilmlar tasnifi. - T.: «Uzbekiston», 1995. -71-6.
3. Mahmudov Q. Ahmad YUgnakiyning «Hibat ul-haqoyiq» asari haqida. – Toshkent: Fan, 1972. 11-bet
4. Xoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Xasanov R. Pedagogika tarixi. - T.: «Ukituvchi», 1996. -79-82b
5. At-Termiziy .”Al-Jomi’ as-sahih” asari . 4-jildi. Internet ma’lumoti.
<https://staff.tiame.uz/storage>. Murojaat etilgan sana 2023.15.08.